

# ORZECZNICZY WZORZEC RACJONALNEGO PRZEDSIĘBIORCY

ANNA PISZCZ<sup>1</sup>

## Wstępne ustalenia

Model racjonalnego prawodawcy jako racjonalnego organizatora procesu legislacyjnego jest rozwijany w orzecznictwie sądów, choć prawodawca faktyczny nie spełnia (nie jest w stanie spełniać?) warunków, które konstruują typ idealny prawodawcy racjonalnego czy prawodawcy doskonałego.<sup>2</sup> Pojęcia „racjonalny prawodawca” czy „racjonalny ustawodawca” pojawiają się w tysiącach orzeczeń publikowanych w dostępnych bazach.<sup>3</sup> Obok tego modelu zdaje się wyrastać koncepcja innego podmiotu działającego racjonalnie, mianowicie racjonalnego adresata prawa.<sup>4</sup> Mieści się w niej z jednej strony racjonalny czynny adresat prawa, w tym racjonalny organ administracji publicznej. Racjonalność jest zaliczana do podstawowych wartości w prawie administracyjnym i jest odnoszona do działań administracji.<sup>5</sup> Z drugiej strony mamy do czynienia z konstruowaniem wzorców racjonalnego biernego adresata prawa, w tym wzorca racjonalnego przedsiębiorcy czy modelu racjonalnego konsumenta,<sup>6</sup> choć w tym ostatnim przypadku bardziej uzasadnione jest kształtowanie modelu przeciętnego konsumenta, którego definicję legalną (przeciętnego konsumenta) wprowadzono do przepisów prawa ochrony konsumenta.

Pojęcie racjonalnego przedsiębiorcy pojawia się w orzecznictwie sądowym relatywnie często. W wykorzystanej na potrzeby tego artykułu bazie orzecznictwa figurują 122 orzeczenia sądowe zawierające to określenie.<sup>7</sup> Po wstępnym przeglądzie

1 Uniwersytet w Białymstoku.

2 Zob. S. Wronkowska, *Problemy racjonalnego tworzenia prawa*, Poznań 1982, s. 28.

3 W bazie orzeczeń Lex (Wolters Kluwer) według stanu na 22.04.2015 r. znajdowało się 5681 orzeczeń sądowych zawierających określenie „racjonalny ustawodawca” (w różnych przypadkach) i 1068 orzeczeń sądowych zawierających określenie „racjonalny prawodawca”.

4 Aczkolwiek w literaturze pojawił się też postulat zastąpienia modelu racjonalnego ustawodawcy modelem racjonalnego adresata prawa; zob. P.T. Kociubiński, *Powojenne przekształcenia własnościowe w świetle konstytucji*, Warszawa 2013, s. 26.

5 J. Zimmermann, *Aksjomaty prawa administracyjnego*, Warszawa 2013, s. 88-89; *idem*, *Prawo administracyjne*, Warszawa 2014, s. 123-124.

6 Zob. np. wyrok SA w Gdańsku z dnia 25 listopada 2009 r., I ACa 925/09, Lex nr 1236098.

7 W bazie orzeczeń Lex (Wolters Kluwer) według stanu na 22 kwietnia 2015 r.

tych orzeczeń stwierdziłam, że tylko 62 z nich w uzasadnieniu prawnym odnoszą się do racjonalnego przedsiębiorcy w jakikolwiek sposób. Pozostałe zaś jedynie powtarzają w uzasadnieniu faktycznym twierdzenia o racjonalnym przedsiębiorcy zawarte w rozpatrywanych środkach zaskarżenia czy kontrolowanych przez sąd orzeczeniach.

Podjmując się analizy wymienionych 62 orzeczeń, za cel badania obrałam ustalenie kilku kwestii. Po pierwsze, w jakim znaczeniu sądy posługują się przymiotnikiem „racjonalny” w wyrażeniu „racjonalny przedsiębiorca”? Warto zauważyć, że określenie „racjonalny przedsiębiorca” nie stanowi wyrażenia normatywnego. W systemie prawa polskiego można odnaleźć liczne akty prawne, które posługują się przymiotnikiem „racjonalny”, ale przeważnie w związkach takich jak „racjonalna gospodarka”, „racjonalne gospodarowanie”, „racjonalne wykorzystanie”, „racjonalne usprawnienia”, „racjonalne działanie”, „racjonalna organizacja” czy „racjonalna eksploatacja”. W znaczeniu słownikowym „racjonalny” to „oparty na nowoczesnych, naukowych metodach, dających dobre wyniki, rozsądny, przemyślany; oparty na rozumie, wyrozumowany, racjonalistyczny, kierujący się rozumem”.<sup>8</sup> Czy mówiąc o racjonalnym przedsiębiorcy, sądy mają na myśli przedsiębiorcę rozumnego, rozsądnego – w językowym znaczeniu tego określenia? Inna hipotetyczna możliwość to bazowanie na koncepcji jednostki racjonalnej w sensie ekonomicznym. *Homo oeconomicus* (człowiek racjonalny) działa w celu osiągnięcia indywidualnej korzyści, aby polepszać swoją własną sytuację.<sup>9</sup> W tym tradycyjnym ujęciu ekonomicznym racjonalności brak jest miejsca na modele ekonomii behawioralnej zakładające ograniczoną racjonalność jednostki, która często kieruje się względami emocjonalnymi i irracjonalnymi.

Drugie pytanie dotyczy tego, w jakich obszarach aktywności przedsiębiorcy sądy wymagają od niego racjonalności. Czy przepisy prawne dotyczące tych poszczególnych obszarów są interpretowane przez sądy w taki sposób, że dla każdego z tych obszarów można zrekonstruować na podstawie orzecznictwa odrębny wzorzec racjonalnego przedsiębiorcy? Czy można mówić o przedsiębiorcy będącym racjonalnym podatnikiem, racjonalnym dłużnikiem bądź wierzycielem itd.? Czy też może wzorzec ten jest w mniejszym stopniu „wielowarstwowy”, a bardziej jednorodny? Czy można go sprowadzić do idealnego przedsiębiorcy realizującego obowiązki regulowane w określonej gałęzi prawa, np. przedsiębiorcy przestrzegającego prawo podatkowe, przedsiębiorcy wykonującego umowy itd.? Wiąże się z tym zagadnienia takie jak to, czy wzorzec racjonalnego przedsiębiorcy jest rekonstruowany z przepisów prawa i czemu w praktyce służy.

8 M. Szymczak red., Słownik języka polskiego, t. 3, R-Z, Warszawa 1993, s. 7; B. Pakosz, E. Sobol, C. Szkiłdź, H. Szkiłdź, M. Zagrodzka red., Słownik wyrazów obcych, Warszawa 1993, s. 717.

9 Zob. T. Włudyka, M. Smaga, Gospodarowanie, (w:) T. Włudyka, M. Smaga red., Instytucje gospodarki rynkowej, Warszawa 2012, s. 68.

Po trzecie, postawiłam pytanie o to, czy wzorzec racjonalnego przedsiębiorcy jest odrębną, „samodzielną” kategorią, czy też stanowi powielenie innego istniejącego w prawie wzorca, np. wzorca starannego dłużnika (art. 355 § 2 kc.<sup>10</sup>).

Innymi słowy, postawiłam sobie za cel ustalenie, co składa się na wzorzec racjonalnego przedsiębiorcy w świetle dotychczasowego orzecznictwa. Z takim zamiarem podjęłam próbę zidentyfikowania elementów swoistego „testu racjonalności”, jaki był prowadzony przez sądy w sprawach zakończonych analizowanymi orzeczeniami. Wyniki tej próby przedstawiam poniżej.

## 1. Racjonalny przedsiębiorca w orzecznictwie w sprawach cywilnych

Jeśli chodzi o orzecznictwo w sprawach cywilnych, podkreślenia wymaga, że o modelu racjonalnego przedsiębiorcy niezwykle rzadko i to tylko w pewnym szczególnym kontekście wypowiadał się SN, o czym będzie mowa poniżej. Pewne próby zbudowania bardziej ogólnego ujęcia przedsiębiorcy racjonalnego podejmowane były natomiast przez sądy apelacyjne (dalej: SA).

Na wyróżnienie zasługuje po tym względem wyrok SA w Krakowie z dnia 8 sierpnia 2013 r.<sup>11</sup> W pewnym sensie „sprowokowany” przez sąd pierwszej instancji i apelującego, z których pierwszy podjął próbę ustalenia typowego sposobu postępowania racjonalnego przedsiębiorcy (uznając za przedsiębiorcę racjonalnego przedsiębiorcę dbającego o własne interesy) i zdefiniowania stosunków handlowych pomiędzy stronami przez pryzmat racjonalnego przedsiębiorcy, a drugi kwestionował nawiązanie w wyroku do „bliższej nieoznaczonego modelowego przedsiębiorcy”, SA odniósł się do szeregu istotnych kwestii.

Po pierwsze, SA zajął się istotnym zagadnieniem dynamiki modelu racjonalnego przedsiębiorcy. W sprawie, o której mowa, sądy rozważały, czy sytuacja gospodarcza, w jakiej funkcjonują przedsiębiorcy, wpływa na wzorzec racjonalnego przedsiębiorcy i skonstatowały, że określona sytuacja faktyczna w życiu gospodarczym (definiowana jako kryzys) nie uzasadnia zmniejszenia racjonalności działania przedsiębiorcy. SA przyznał, że współcześnie kontakty gospodarcze charakteryzują się dużą elastycznością i niekiedy nieszablonowym ułożeniem stosunków między stronami. Poziom wymagań co do racjonalności przedsiębiorcy nie ulega jednak obniżeniu w sytuacjach kryzysowych. Jeśli przedsiębiorca chroni własne interesy, to nie sposób uznać, że kryzys zmusza go do zachowań tak ryzykownych, jak brak uzyskania pokwitowania zapłaty, zwłaszcza przy znacznej wartości obrotów między

10 Art. 355: § 1. Dłużnik obowiązany jest do staranności ogólnie wymaganej w stosunkach danego rodzaju (należyta staranność). § 2. Należyta staranność dłużnika w zakresie prowadzonej przez niego działalności gospodarczej określa się przy uwzględnieniu zawodowego charakteru tej działalności.

11 Wyrok SA w Krakowie z dnia 8 sierpnia 2013 r., I ACa 679/13, Lex nr 1461051.

stronami i ryzyku utraty uprawnień wynikających z prawa podatkowego. Nielogiczne byłoby, gdyby przedsiębiorca w dobie kryzysu dążył do prowadzenia działalności bez **należytego dbania** o własne interesy i to tak w sferze prawa prywatnego, jak i publicznego. Na potrzeby uzasadnienia swego stanowiska SA zdawał się sięgać w pewnym stopniu do cywilnoprawnej koncepcji należytej staranności dłużnika w zakresie prowadzonej przez niego działalności gospodarczej.

Po drugie, SA zaaprobował stanowisko sądu pierwszej instancji, że przedsiębiorca racjonalny to przedsiębiorca dbający o własne interesy, co jest bliskie ujęciu ekonomicznemu racjonalnej jednostki. Racjonalnie działający przedsiębiorca nie pozwoliłby sobie na opuszczenie miejsca załadunku towaru bez dowodu zapłaty. Podobny tok rozumowania można znaleźć również w orzecznictwie innych sądów. W orzecznictwie wskazywano, że racjonalny przedsiębiorca, który nie nabył towaru, ale otrzymał fakturę, niezwłocznie zwróciłby fakturę wystawcy lub w inny sposób dał wyraz braku akceptacji dla treści tego dokumentu rozliczeniowego, zwłaszcza jeśli rozliczenia są dokonywane w obrocie bezgotówkowym przy wykorzystaniu elektronicznych instrumentów płatniczych.<sup>12</sup> Po drugie, racjonalne życiowo i słuszne ekonomicznie jest zdanie finansującemu przez przedsiębiorcę, prowadzącego działalność transportową, jednego zestawu w postaci ciągnika z naczepą w przypadku braku środków na bieżące płatności i braku kierowcy; z kolei, gdyby zdania zestawu finansującemu dokonał pracownik bez polecenia przedsiębiorcy, bez jego wiedzy, niejako wbrew niemu, to racjonalny przedsiębiorca w takiej sytuacji niewątpliwie domagałby się zwrotu zestawu.<sup>13</sup> Po trzecie, racjonalnie postępujący przedsiębiorca nigdy nie zgodziłby się na umowę obejmującą jedynie przygotowanie projektu materiałów reklamowych, która dopiero po akceptacji zamawiającego otwierałaby drogę do dalszych negocjacji odnośnie do możliwości korzystania przez zamawiającego z tych materiałów.<sup>14</sup> Po czwarte, racjonalny przedsiębiorca, mając świadomość istnienia zobowiązania do zawarcia umowy przenoszącej własność, zawarłby taką umowę, gdyż w przeciwnym razie poniósłby cywilne skutki niewykonania ciążącego na nim zobowiązania.<sup>15</sup>

Podobne ujęcie racjonalnego przedsiębiorcy zaproponowały także SA w Lublinie,<sup>16</sup> SA w Warszawie<sup>17</sup> i SA w Poznaniu.<sup>18</sup> Pierwszy z sądów położył nacisk na to, że racjonalnie działający przedsiębiorca jest nastawiony na osiągnięcie zysku. Gdy-

12 Zob. wyrok SA w Poznaniu z dnia 29 lipca 2010 r., I ACa 555/10, Lex nr 756656.

13 Zob. wyrok SA w Szczecinie z dnia 30 października 2012 r., I ACa 545/12, Lex nr 1237881.

14 Wyrok SA w Krakowie z dnia 18 lipca 2013 r., I ACa 615/13, Lex nr 1454519. Zob. też fragment zawierający odwołanie do zasad doświadczenia życiowego.

15 Tak Sąd Okręgowy w Warszawie – Sąd Ochrony Konkurencji i Konsumentów (dalej: SOKiK) – zob. wyrok SOKiK z dnia 19 maja 2004 r., XVII Ama 63/03, „Wokanda” 2005, nr 6, poz. 56.

16 Wyrok SA w Lublinie z dnia 30 października 2013 r., I ACa 448/13, Lex nr 1451735.

17 Wyrok SA w Warszawie z dnia 17 września 2008 r., VI ACa 486/08, Lex nr 1641209.

18 Wyrok SA w Poznaniu z dnia 12 sierpnia 2009 r., I ACa 502/09, Lex nr 756618.

by to miało stanowić o istocie przymiotu racjonalności przedsiębiorcy, to należałoby uznać, że ustawodawca „skodyfikował” racjonalność w art. 2 ustawy z dnia 2 lipca 2004 r. o swobodzie działalności gospodarczej,<sup>19</sup> który definiując działalność gospodarczą, czyni jej elementem konstytutywnym „zarobkowość”. W każdym razie SA – powołując się na doświadczenie życiowe – uznał, że racjonalnie działający przedsiębiorca, poinformowany o warunkach niezbędnych do osiągnięcia zwrotu podatku, podjąłby konieczne działania w celu uniknięcia niekorzystnej dla niego utraty prawa do zwrotu podatku. Drugi z sądów zajął stanowisko, że podejmując działalność gospodarczą, przedsiębiorca powinien dysponować środkami finansowymi, które umożliwią mu prowadzenie działalności; co więcej, racjonalny przedsiębiorca, podejmując decyzje o zaciąganiu różnego rodzaju kredytów, winien ich wysokość oraz spłaty dostosować do swoich możliwości finansowych. Z kolei SA w Poznaniu stwierdził, że racjonalny przedsiębiorca nie zwiększałby systematycznie nakładu pozycji niedochodowej (chodziło o książki). Zasady logiki i doświadczenia życiowego przemawiały, zdaniem SA, za przyjęciem, że przedsiębiorca, choćby ze względu na długotrwałą sprzedaż, osiąga znaczne korzyści.

Za zbyt daleko idące zostało natomiast uznane przez SA w Warszawie założenie, że racjonalny przedsiębiorca nie dokonuje płatności w formie innej niż bezgotówkowa.<sup>20</sup>

Wracając do wskazanego w pierwszej kolejności wyroku SA w Krakowie z dnia 8 sierpnia 2013 r., należy dodać, że SA zaaprobował stanowisko sądu pierwszej instancji, iż przepisy prawa nie nakładają na przedsiębiorcę obowiązku racjonalnego działania. Przykładowo, nieodebranie przez przedsiębiorcę dowodu zapłaty nie zawsze oznacza, że rzeczywiście nie zapłacił on za towar. Dlatego też ogólny model nie może zastąpić analizy przez sąd konkretnych zachowań stron. Sąd może jedynie posiłkować się wzorcem racjonalnego przedsiębiorcy przy ocenie dowodów, np. gdy strony zawarły umowę jedynie w formie ustnej, a ich zeznania są częściowo sprzeczne.<sup>21</sup> Orzecniczy model racjonalnego przedsiębiorcy zdaje się opierać na fundamentach w postaci doświadczenia życiowego sądów (sędziów).<sup>22</sup>

Wzorzec racjonalnego przedsiębiorcy ma więc w sprawach cywilnych charakter „narzędzia” wspierającego dochodzenie przez sąd do prawdy materialnej przez stosowne czynności sądu w zakresie dowodów. Z orzecnictwa sądów w szczególnej kategorii spraw cywilnych, mianowicie spraw antymonopolowych,<sup>23</sup> wynika jeszcze

19 Tekst jedn. Dz.U. z 2015 r., poz. 584.

20 Zob. wyrok SA w Warszawie z dnia 16 lipca 2013 r., VI ACa 1651/12, Lex nr 1369422.

21 Por. wyrok SA w Krakowie z dnia 18 lipca 2013 r., I ACa 615/13, Lex nr 1454519.

22 Wyrok SA w Krakowie z dnia 8 sierpnia 2013 r., I ACa 679/13, Lex nr 1461051, a także wyrok SA w Krakowie z dnia 18 lipca 2013 r., I ACa 615/13, Lex nr 1454519 oraz wyrok SA w Lublinie z dnia 30 października 2013 r., I ACa 448/13, Lex nr 1451735.

23 Art. 479<sup>2b</sup>-479<sup>35</sup> kodeksu postępowania cywilnego.

inny sposób wykorzystania wzorca racjonalnego przedsiębiorcy. „Test racjonalności” przedsiębiorcy może służyć weryfikacji materialnoprawnych przesłanek odpowiedzialności prawnej, w tym przypadku – odpowiedzialności za naruszenie prawa antymonopolowego, ściślej za naruszenie zakazu praktyk ograniczających konkurencję.

Po pierwsze, ustalenie, że przedsiębiorca w określonych okolicznościach faktycznych zachował się jak przedsiębiorca racjonalny na rynku konkurencyjnym, może prowadzić do wniosku, że nie nadużył on posiadanej pozycji dominującej. Jeśli odbiorca energii elektrycznej odmówił dostawcy zapłaty zbyt wygórowanych – zdaniem odbiorcy – opłat taryfowych, bez uprzedniej próby negocjowania wysokości stawek i bez wypowiedzenia umowy, to według SN uzależnienie przez dostawcę (posiadającego na rynku pozycję dominującą) zawarcia kolejnej umowy od dodatkowych gwarancji zabezpieczających wykonanie świadczenia wzajemnego w przyszłości (np. „przedpłatowy” system rozliczeń), choć być może uciążliwe dla odbiorcy, nie jest przejawem nadużywania pozycji dominującej, lecz stanowi zachowanie racjonalnego przedsiębiorcy działającego na rynku konkurencyjnym.<sup>24</sup> Nie można wymagać od jakiegokolwiek racjonalnego przedsiębiorcy, aby w sytuacji istnienia spornych należności i zwłoki w zapłacie należności bieżących kontynuował dostawę; każdy racjonalnie działający na rynku konkurencyjnym przedsiębiorca uznałby w takich okolicznościach swojego kontrahenta za niewiarygodnego i odmówiłby kredytowania go.<sup>25</sup> Trudno sobie wyobrazić racjonalnego przedsiębiorcę na rynku konkurencyjnym, który mając uzasadnione podstawy do kwestionowania wiarygodności swojego kontrahenta, zdecyduje się zawrzeć nową umowę, ryzykując powiększenie się długu.<sup>26</sup>

Po drugie, wzorzec racjonalnego przedsiębiorcy był stosowany przez SOKiK w celu ustalenia odpowiedzialności przedsiębiorców za naruszenie zakazu porozumień ograniczających konkurencję.<sup>27</sup> Sąd przyjął założenie, że racjonalny przedsiębiorca jest świadomy znaczenia postanowień zawieranych umów („powodowie jako racjonalni przedsiębiorcy, musieli mieć na względzie, że wprowadzenie «opcji» służyło wydłużeniu czasu trwania umowy z 2000 r. aż do sezonu 2008/2009”). Nie jest też możliwe, że racjonalny przedsiębiorca wkłada wiele trudu w pozyskanie określonych praw, angażując znaczne środki finansowe, a nie ma przeświadczenia, że zostanie to skompensowane stosownymi zyskami. Opierając się na życiowym doświadczeniu, SOKiK uznał też, że nie jest możliwe, aby profesjonalście nie były znane praktyki innych przedsiębiorców działających w danej branży (w tym przy-

24 Wyrok SN z dnia 9 marca 2004 r., III SK 18/04, OSNP 2004, nr 24, poz. 429.

25 Zob. wyrok SOKiK z dnia 1 października 2003 r., XVII Ama 138/02, „Wokanda” 2004, nr 9, poz. 53; zob. też wyrok SN z dnia 25 maja 2004 r., III SK 48/04, OSNP 2005, nr 10, poz. 151.

26 Tak wyrok SOKiK z dnia 25 stycznia 2006 r., XVII Ama 125/02, Dz.Urz. UOKiK 2006, nr 2, poz. 29.

27 Wyrok SOKiK z dnia 14 lutego 2007 r., XVII Ama 98/06, Dz.Urz. UOKiK 2007, nr 2, poz. 22.



padku płatnych telewizji). SOKiK uznał za trafne i przekonujące domniemanie, że powodowy przedsiębiorca miał pełną świadomość, że zawierając określone porozumienie, w istotny sposób ogranicza potencjalnym konkurentom możliwość podjęcia konkurencji.

## 2. Racjonalny przedsiębiorca w orzecznictwie w sprawach administracyjnych (w tym podatkowych)

Analiza orzecznictwa w sprawach administracyjnych (w tym podatkowych) prowadzi do wniosku, że znaczna część ustaleń wojewódzkich sądów administracyjnych (dalej: WSA) oraz NSA zawiera wątki podobne do tych odnalezionych w orzecznictwie w sprawach cywilnych.

Po pierwsze, sądy administracyjne zakładają, że racjonalny przedsiębiorca dochowuje należytej staranności,<sup>28</sup> w tym w prowadzeniu spraw przedsiębiorstwa i zawieraniu umów z kontrahentami (również w wyborze i weryfikacji kontrahentów). Za przejaw braku dochowania należytej staranności w zakresie stosunków handlowych z kontrahentem WSA w Poznaniu uznał okoliczność, że przedsiębiorca nie sprawdził rzetelności źródła dostawy, a w szczególności czy wystawca faktury jest rzeczywiście sprzedawcą danej usługi, a co więcej, przedsiębiorca nie znał kontrahenta ani osób wykonujących prace z jego strony, nigdy z nim się nie spotkał, nie znał nazwiska jego rzekomego pełnomocnika (mimo że, jak twierdził, spotykał się z nim i przekazywał mu znaczne kwoty pieniędzy, nie żądając w zamian potwierdzeń ich przyjęcia oraz otrzymywał faktury podpisane przez inną osobę), nie weryfikował technicznych i kadrowych możliwości wykonania przez niego zleconych prac, nie sprawdzał jego doświadczenia w zakresie zleconych prac oraz posiadanych uprawnień, lecz nawiązał z nim współpracę bez pisemnej umowy, która mogłaby go zabezpieczyć.<sup>29</sup> Podobnie WSA w Warszawie z punktu widzenia racjonalnego przedsiębiorcy nie zaakceptował tego, że przedsiębiorca nie podjął żadnych działań mających na celu zweryfikowanie kontrahentów i otrzymanych dokumentów, a ponadto miał kontakty jedynie z kierowcami (przywozili oni paliwo i odbierali zapłatę w gotówce).<sup>30</sup> Dochowaniem co najmniej należytej staranności byłoby, zdaniem sądów, pobranie zaświadczenia z organu ewidencyjnego lub podatkowego potwierdzającego status prawny kontrahenta, zawarcie umowy w formie pisemnej, odbiór usług w formie pisemnej czy też zachowanie kopii dokumentów potwierdzających

28 Np. wyrok WSA w Warszawie z dnia 2 grudnia 2010 r., III SA/Wa 2609/10, Lex nr 736072; wyrok WSA w Poznaniu z dnia 15 maja 2014 r., I SA/Po 700/13, Lex nr 1473791; wyroki WSA w Warszawie z dnia: 30 sierpnia 2013 r., III SA/Wa 279/13, Lex nr 1608883; 4 marca 2014 r., III SA/Wa 2429/13, Lex nr 1447915; 30 stycznia 2014 r., III SA/Wa 1757/13, Lex nr 1576420.

29 Wyrok WSA w Poznaniu z dnia 15 maja 2014 r., I SA/Po 700/13, Lex nr 1473791.

30 Zob. wyroki WSA w Warszawie z dnia: 30 sierpnia 2013 r., III SA/Wa 279/13, Lex nr 1608883; 4 marca 2014 r., III SA/Wa 2429/13, Lex nr 1447915; 30 stycznia 2014 r., III SA/Wa 1757/13, Lex nr 1576420.

pochodzenie towaru, jego legalność oraz jakość (choćby w kontekście ewentualnych roszczeń z tego tytułu w drodze cywilnoprawnej).

Po drugie, sądy administracyjne – podobnie jak sądy powszechne – konstruują wzorzec racjonalnego przedsiębiorcy w oparciu o ekonomiczne ujęcie racjonalnej jednostki, biorąc pod uwagę racjonalność powszechną dla sfery gospodarki (rynku),<sup>31</sup> rachunek ekonomiczny, który stanowi podstawowe kryterium podejmowania decyzji przez każdego przedsiębiorcę, a także doświadczenie życiowe.<sup>32</sup> Racjonalny przedsiębiorca dba o własne interesy; wątpliwe jest, aby w ramach działalności gospodarczej prowadzonej we własnym imieniu i na własny rachunek przedsiębiorca świadomie podejmował działania niemające na celu rozwoju działalności i osiągnięcia zysku.<sup>33</sup> Racjonalny przedsiębiorca powinien głównie dążyć do ukierunkowania swych działań w celu uzyskania zysku (zdobywania dodatkowych środków pieniężnych poprzez racjonalne gospodarowanie majątkiem).<sup>34</sup> Ponadto racjonalny przedsiębiorca zmierza raczej do obniżania kosztów niż ich zwiększania.<sup>35</sup> W rezultacie powyższych założeń zdyskredytowane są m.in.:

- 1) ponoszenie znacznych nakładów na utrzymanie składnika majątku (w tym przypadku kortów tenisowych) pomimo braku dochodów z tego źródła (jakkolwiek należy to do samodzielnych decyzji i wyborów przedsiębiorcy);<sup>36</sup>
- 2) ekonomicznie nieracjonalne ponoszenie przez przedsiębiorcę wydatków na usługi kontrahenta znacznie droższe niż usługi jego konkurentów (a wykonywane przy użyciu nieprofesjonalnych prostych narzędzi i środków nieposiadających udokumentowanego atestu), które to wydatki racjonalny przedsiębiorca mógłby przeznaczyć na inwestycje w zakładzie;<sup>37</sup>
- 3) ponoszenie przez przedsiębiorcę wydatków na usługi, których przedsiębiorca nie „konsumuje” w całości (w tym przypadku „kupowanie” następnej bazy danych osób, gdy przedsiębiorca co miesiąc otrzymywał bazę osób liczącą od 20 do 500 pozycji, a zawierał od jednej do 30 umów miesięcznie z różnymi osobami).<sup>38</sup>

31 Wyroki NSA z dnia 3 grudnia 2009 r.: II FSK 1019/08, Lex nr 582756 i II FSK 1139/08, Lex nr 582769. Zob. też wyrok WSA w Łodzi z dnia 20 listopada 2007 r., I SA/Łd 951/07, Lex nr 1010860 odnoszący się do racjonalności i logiki z ekonomicznego punktu widzenia, a także wyrok WSA w Katowicach z dnia 22 listopada 2004 r., I SA/Ka 2429/03, Lex nr 710442, odwołujący się do „gospodarczej racjonalności”.

32 Zob. wyrok WSA w Łodzi z dnia 20 listopada 2007 r., I SA/Łd 951/07, Lex nr 1010860; zob. też wyrok NSA z dnia 25 czerwca 2013 r., II FSK 2226/11, Lex nr 1557880.

33 Wyrok WSA w Gdańsku z dnia 9 lutego 2005 r., I SA/Gd 2216/01, Lex nr 678377.

34 Por. wyroki NSA z dnia 3 grudnia 2009 r.: II FSK 1019/08, Lex nr 582756 i II FSK 1139/08, Lex nr 582769.

35 Tak wyroki WSA w Bydgoszczy z dnia 23 lipca 2013 r.: I SA/Bd 241/13, Lex nr 1617486; I SA/Bd 242/13, Lex nr 1617487. O minimalizacji kosztów zob. też wyroki NSA z dnia 3 grudnia 2009 r.: II FSK 1019/08, Lex nr 582756 i II FSK 1139/08, Lex nr 582769.

36 Postanowienie WSA w Olsztynie z dnia 6 marca 2012 r., I SA/OI 38/12, Lex nr 1117111.

37 Zob. wyroki WSA w Łodzi z dnia 20 marca 2013 r.: I SA/Łd 936/12, Lex nr 1301064; I SA/Łd 935/12, Lex nr 1301063; I SA/Łd 933/12, Lex nr 1301061.

38 Wyrok WSA w Warszawie z dnia 16 czerwca 2014 r., III SA/Wa 2416/13, Lex nr 1564387.



W związku ze wskazanym wyżej założeniem o celu działań racjonalnego przedsiębiorcy wymaga się od niego, żeby kalkulował, w szczególności, by w kalkulował w prowadzoną działalność gospodarczą ryzyko ponoszenia strat oraz ponoszenie obciążeń podatkowych i obciążeń z tytułu ubezpieczenia społecznego.<sup>39</sup>

Po pierwsze, przedsiębiorca racjonalny, a więc zapobiegliwy i przeczorny, powinien w procedurze planowania wydatków uwzględnić ewentualność uczestnictwa w procesach sądowych związanych z działalnością gospodarczą i poczynić stosowne oszczędności na ten cel.<sup>40</sup>

Po drugie, racjonalny przedsiębiorca, rozpoczynając dane przedsięwzięcie i kalkulując jego koszty, nie może zakładać, że należy na rzecz gminy, na której terenie działalność prowadzi, podatek od nieruchomości służących tej działalności będzie mu umorzony.<sup>41</sup>

Po trzecie, zanim racjonalny przedsiębiorca rozpocznie nakłady mające służyć rozwojowi działalności gospodarczej, poprzedza je określonymi czynnościami planistycznymi i organizacyjnymi, które – w przypadku inwestycji – wiązać się muszą także z podjęciem kroków umożliwiających ich realizację w świetle wymagań prawa.<sup>42</sup> Na tej podstawie NSA zakwestionował zaliczenie przez przedsiębiorcę do kosztów uzyskania przychodów wydatków na zakup kostki brukowej dokonany w czasie, w którym przedsiębiorca nie był w stanie przewidzieć, ani kiedy inwestycja nastąpi, ani jak długo będzie trwała. Ponadto racjonalny przedsiębiorca nie wynajmuje budynku bez przeprowadzenia ekspertyz co do jego stanu technicznego; przedsiębiorca nie działa racjonalnie, gdy bez takiego zabezpieczenia interesów wynajmuje obiekt wymagający m.in. remontu dachu i instalacji elektrycznej, bierze na siebie koszty remontu kapitalnego z jednoczesną rezygnacją ze zwrotu wszelkich kosztów a do tego jeszcze zgadza się na długi okres wypowiedzenia umowy w przypadku każdej ze stron.<sup>43</sup> Z kolei w sprawie, w której organ podatkowy uznał, że racjonalny przedsiębiorca nie kupuje ogumienia do pojazdów „na magazyn”, WSA uchylił decyzję organu.<sup>44</sup>

Po czwarte, racjonalny przedsiębiorca, zaciągając zobowiązania, musi liczyć się z ich spłatą, a zatem – uwzględniając swoje możliwości płatnicze – przyjąć, że spła-

39 Tak wyrok WSA we Wrocławiu z dnia 26 lutego 2014 r., III SA/Wr 919/13, Lex nr 1568583.

40 Postanowienie WSA w Szczecinie z dnia 29 stycznia 2010 r., I SA/Sz 723/09, Lex nr 625151. Podobnie postanowienie WSA w Szczecinie z dnia 15 lipca 2013 r., I SA/Sz 390/13, Lex nr 1345886. Warto dodać, że w orzecznictwie za przejaw racjonalności i zarazem uczciwości przedsiębiorcy uwikłanego w spór sądowy o prawo do znaku towarowego zostało uznane nieużywanie znaku towarowego do czasu rozstrzygnięcia przez sąd sporu; zob. wyrok NSA z dnia 20 września 2007 r., II GSK 127/07, Lex nr 372777.

41 Zob. wyrok WSA w Gliwicach z dnia 12 lutego 2008 r., I SA/GI 876/07, Lex nr 1019490.

42 Wyrok NSA z dnia 21 września 2006 r., I FSK 594/05, Lex nr 280933.

43 Wyrok WSA w Gliwicach z dnia 8 listopada 2011 r., I SA/GI 775/11, Lex nr 1094581.

44 Zob. wyrok WSA w Poznaniu z dnia 4 grudnia 2008 r., I SA/Po 885/08, Lex nr 528309.

ta ta nie wpłynie w negatywny sposób na jego sytuację i nie zaburzy jego płynności finansowej.<sup>45</sup>

Po piąte, racjonalny przedsiębiorca nie ponosi wydatków, do których poniesienia nie jest zobowiązany, a – zgodnie z umową – zobowiązany jest jego kontrahent.<sup>46</sup> Racjonalny przedsiębiorca i adresat prawa – a w tym także prawa podatkowego – potrafi przewidzieć konsekwencję nieskorzystania z przysługującego mu na mocy umowy prawa do przeniesienia kosztów na kontrahenta (bez żadnej szkody dla siebie). Zakwestionowany może zostać wydatek, którego poniesienie nie było uzasadnione w świetle przewidywalnych w danej sytuacji faktycznej działań, jakie podjąłby racjonalny przedsiębiorca, a których zaniechano.<sup>47</sup>

Po szóste, racjonalny przedsiębiorca, mając możliwość wyboru, nabywa towary na korzystniejszych warunkach. Np. gdy dane towary w niektórych państwach są opodatkowane podatkiem akcyzowym (i w rezultacie są droższe), a w innych nie są uznawane za wyroby akcyzowe, racjonalny przedsiębiorca zrezygnuje z nabywania tych towarów w państwach wymienionych w pierwszej kolejności.<sup>48</sup>

Po siódme, racjonalny przedsiębiorca w przypadku sytuacji krytycznej (kompletnego braku rentowności działalności) zaniechałby prowadzenia działalności gospodarczej.<sup>49</sup>

W orzecznictwie sądów administracyjnych pojawiły się również wypowiedzi co do zachowań racjonalnego przedsiębiorcy w zakresie różnego rodzaju stosunków umownych i ich nawiązywania. Jeśli chodzi o szeroko rozumianych pracowników, stwierdzono, że racjonalny przedsiębiorca winien w biznesie kontrolować osoby działające w jego imieniu.<sup>50</sup> W orzecznictwie uznano również, że w branży budowlanej nie jest racjonalne korzystanie z pracy „na czarno” każdego dnia innych pracowników (osób z „łapanki” o nieznanym przedsiębiorcy danych personalnych na podstawie ustnych umów zlecenia); żaden racjonalny przedsiębiorca nie pozwoliłby sobie na to, by ponosić koszty ewentualnych napraw gwarancyjnych wiedząc, że nie będzie mógł tymi kosztami nawet w pewnej części obciążyć pracownika, potrącając np. pewne kwoty z wynagrodzenia.<sup>51</sup>

Jeśli chodzi o kontrahentów, w orzecznictwie wskazano, że racjonalny przedsiębiorca ocenia kontrahenta, z którym ma współpracować lub kupować jego pro-

45 Por. postanowienie WSA w Gliwicach z dnia 28 czerwca 2010 r., I SA/GI 612/10, Lex nr 659642.

46 Zob. wyroki NSA z dnia 3 grudnia 2009 r.: II FSK 1019/08, Lex nr 582756 i II FSK 1139/08, Lex nr 582769.

47 Wyrok WSA w Gdańsku z dnia 9 lutego 2005 r., I SA/Gd 2216/01, Lex nr 678377.

48 Por. wyrok WSA w Krakowie z dnia 4 kwietnia 2012 r., I SA/Kr 200/12, Lex nr 1143526.

49 Tak postanowienia WSA w Krakowie z dnia 1 czerwca 2012 r.: I SA/Kr 28/12, Lex nr 1376320; I SA/Kr 29/12, Lex nr 1376450; I SA/Kr 30/12, Lex nr 1376451; I SA/Kr 31/12, Lex nr 1376457.

50 Wyroki WSA w Gliwicach z dnia: 17 listopada 2014 r., III SA/GI 897/14, Lex nr 1647618; 14 listopada 2014 r., III SA/GI 933/14, Lex nr 1601533.

51 Wyrok WSA w Łodzi z dnia 20 listopada 2007 r., I SA/Łd 951/07, Lex nr 1010860.

dukty czy też znaczenie kontrahenta na rynku gospodarczym, kierując się głównie kryteriami dotyczącymi jakości i ilości oferty czy stanu kontrahenta, jego marką, konkurencyjnością czy przejrzystością działania.<sup>52</sup> Z oceną tą nie ma związku spożywanie lub brak spożywania alkoholu (wraz z przedsiębiorcą i za jego pieniądze) przez kontrahentów. W kontekście pozyskiwania kontrahentów przy pomocy pośredników w orzecznictwie stwierdzono, że zaprzeczeniem racjonalnego przedsiębiorcy byłoby, gdyby przy zawieraniu (bez pośrednika) umowy dotyczącej dostaw na rynek krajowy przedsiębiorca nie rozeznał również możliwości ulokowania oferty sprzedaży na rynek zagraniczny, czym był w tym okresie zainteresowany, i później w tym celu korzystał z usług pośrednika.<sup>53</sup> Ponadto w orzecznictwie zasugerowano, że racjonalny przedsiębiorca, który udziela pożyczek podmiotom niewywiązuającym się z umowy pożyczki, dochodzi odsetek, gdy ma do tego prawo.<sup>54</sup> Z drugiej jednak strony istnieje orzecznictwo, z którego wynika, że bardziej racjonalne mogą być działania zmierzające do przejęcia pożyczkobiorców (spółek zależnych pożyczkodawcy) niż egzekucja zobowiązań prowadzących do upadłości tych spółek, generującej dodatkowe wysokie koszty.<sup>55</sup> Na przykładzie tej rozbieżności orzecznictwa warto podkreślić, że organy podatkowe – w celu zastosowania wzorca racjonalnego przedsiębiorcy – muszą dysponować stosowną wiedzą ekonomiczną dotyczącą uwarunkowań rynkowych mających wpływ na decyzje przedsiębiorcy.

Kolejnym elementem wzorca racjonalnego przedsiębiorcy jest wiedza przedsiębiorcy oraz gromadzenie przez niego dokumentów i informacji w celu zabezpieczenia jego interesów.<sup>56</sup> Po pierwsze, racjonalny przedsiębiorca ma wiedzę o swoich sprawach. WSA w Gdańsku wskazał w tym kontekście, że racjonalnemu przedsiębiorcy nie może się zdarzyć, że zawiera transakcję o wartości ponad dwukrotnie przekraczającej jego kapitał zakładowy spółki, nie sprawdzając, jak ceny takich usług kształtują się na wolnym rynku, a także nie potrafi wskazać celu dokonania czynności prawnych, kto wystąpił z inicjatywą ich dokonania, dlaczego wybrano do wykonania usług określony podmiot, w jakiej formie i kiedy dokonano zapłaty, ani nawet czy umowa została podpisana.<sup>57</sup> Racjonalny przedsiębiorca musi też mieć świadomość, jakim podmiotom powierza wykonanie prac.<sup>58</sup> Po drugie, od ra-

52 Wyroki WSA w Gliwicach z dnia 27 czerwca 2011 r.: I SA/GI 291/11, Lex nr 1026962 i I SA/GI 269/11, Lex nr 990682.

53 Por. wyrok WSA w Gliwicach z dnia 23 maja 2005 r., I SA/GI 1476/04, Lex nr 801844.

54 Wyrok WSA w Warszawie z dnia 15 marca 2011 r., III SA/Wa 1028/10, Lex nr 994830.

55 „Wtedy widoki na spłatę odsetek byłyby praktycznie żadne, a zatem nie byłoby mowy o żadnym dochodzie”. Tak wyrok NSA z dnia 25 czerwca 2013 r., II FSK 2226/11, Lex nr 1557880. Zob. też wyrok WSA w Warszawie z dnia 10 października 2013 r., III SA/Wa 2017/13, Lex nr 1629927.

56 Zob. m.in. wyroki WSA w Katowicach z dnia 11 października 2004 r.: I SA/Ka 1156/03, Lex nr 709774, I SA/Ka 1555/03, Lex nr 709954.

57 Zob. wyroki WSA w Gdańsku z dnia: 26 lutego 2014 r., I SA/Gd 1363/13, Lex nr 1469561; 15 lipca 2014 r., I SA/Gd 400/14, Lex nr 1601689.

58 Wyrok WSA w Gliwicach z dnia 27 lipca 2004 r., I SA/Ka 1220/03, Lex nr 257529. Nie można natomiast obciążać przedsiębiorcy następstwami tego, że jego kontrahenci nie wywiązywali się z ciążących na nich obowiąz-

cjonalnego przedsiębiorcy wymaga się pewnego poziomu wiedzy ogólnej. Np. skoro fakt przystąpienia RP do UE był powszechnie znany, to racjonalny przedsiębiorca mógł z łatwością przewidzieć, a nawet wiedzieć, że będzie to oddziaływać na prowadzone przez niego interesy.<sup>59</sup> Po trzecie, z punktu widzenia racjonalnego przedsiębiorcy wskazane jest co najmniej zachowanie kopii dokumentów potwierdzających pochodzenie towaru (w tym przypadku paliwa),<sup>60</sup> a także kart drogowych dokumentujących usługi transportowe i zawierających oprócz ogólnych danych również dane personalne kierowców, numery rejestracyjne pojazdów.<sup>61</sup> Raczej krytycznie podchodzę natomiast do stanowiska WSA w Gdańsku, że od racjonalnego przedsiębiorcy oczekuje się stosownej przezorności, przejawiającej się m.in. w niezbędnym dłuższym okresie przechowywania stosownej dokumentacji w celu umożliwienia weryfikacji danych (mimo upływu terminu obowiązkowego przechowywania dokumentów podatkowych).<sup>62</sup>

### Uwagi końcowe

Podsumowując, wyrażam pogląd, że w przeanalizowanym orzecznictwie – słusznie – dominuje ekonomiczne ujęcie racjonalnego przedsiębiorcy. Tym bardziej organy stosujące wzorzec racjonalnego przedsiębiorcy muszą dysponować stosowną wiedzą ekonomiczną odnośnie do uwarunkowań rynkowych mających wpływ na decyzje przedsiębiorcy.<sup>63</sup>

Przepisy prawa nie nakładają na przedsiębiorcę obowiązku racjonalnego działania, toteż nie można przedsiębiorcy racjonalnego utożsamiać po prostu z przedsiębiorcą przestrzegającym prawo podatkowe, przedsiębiorcą wykonującym umowy itp. Racjonalny przedsiębiorca nie jest „sumą” racjonalnego podatnika, racjonalnego dłużnika, racjonalnego wierzyciela. Wzorzec racjonalnego przedsiębiorcy, choć w istotnej części opiera się o założenie należytej staranności, to rekonstruowany jest również z zasad doświadczenia życiowego i logiki.

Organy stosujące prawo dokonują oceny zachowań przedsiębiorców z perspektywy modelu racjonalnego przedsiębiorcy, podejmowanych na każdym etapie

---

ków podatkowych, skoro organy podatkowe nie wykazały tego, że przedsiębiorca – oceniając jego zachowanie z uwzględnieniem wzorca racjonalnego przedsiębiorcy – o tym fakcie wiedział, mógł wiedzieć lub z możliwością zaistnienia tego faktu godził się; zob. wyrok WSA w Warszawie z dnia 27 września 2006 r., III SA/Wa 1659/06, Lex nr 330341.

59 Tak wyrok WSA w Gliwicach z dnia 1 marca 2006 r., I SA/GI 1235/05, Lex nr 850981. Zob. też wyrok NSA z dnia 26 października 2007 r., II FSK 1104/06, Lex nr 437851.

60 Zob. wyroki WSA w Warszawie z dnia: 30 sierpnia 2013 r., III SA/Wa 279/13, Lex nr 1608883; 4 marca 2014 r., III SA/Wa 2429/13, Lex nr 1447915; 30 stycznia 2014 r., III SA/Wa 1757/13, Lex nr 1576420.

61 Dowody te racjonalny przedsiębiorca powinien gromadzić dla celów podatkowych; zob. wyroki WSA w Gliwicach z dnia 9 kwietnia 2014 r.: I SA/GI 1447/13, Lex nr 1518274 i I SA/GI 1446/13, Lex nr 1518273.

62 Wyrok WSA w Gdańsku z dnia 22 maja 2013 r., I SA/Gd 296/13, Lex nr 1368461.

63 I to nie tylko w sprawach antymonopolowych. O tzw. ekonomizacji prawa antymonopolowego zob. A. Piszcz, *Ekonomizacja prawa antymonopolowego*, (w:) *Nowe kierunki działań administracji publicznej w Polsce i Unii Europejskiej*, red. P. Chmielnicki, A. Dybała, Warszawa 2009, s. 206-218.

i w każdej sferze działalności gospodarczej przedsiębiorcy. Wzorzec racjonalnego przedsiębiorcy służy sądom jako „narzędzie” wspierające dochodzenie przez sąd do prawdy materialnej przez stosowne czynności sądu w zakresie dowodów. Z drugiej strony, „test racjonalności” w ujęciu ekonomicznym może służyć weryfikacji materialnoprawnych przesłanek odpowiedzialności prawnej tam, gdzie prawo odsyła do kategorii ekonomicznych.

Katalog cech racjonalnego przedsiębiorcy, rozbudowywany i uzupełniany w orzecznictwie sądowym, staje się z biegiem czasu coraz obszerniejszy. Analiza orzecznictwa sądowego doprowadziła do dwóch nieco niepokojących spostrzeżeń. Po pierwsze, można odnieść wrażenie, że wzorzec racjonalnego przedsiębiorcy bywa czasem wykorzystywany przez organy stosujące prawo w nieco instrumentalny sposób, jak gdyby organ uciekał się do wzorca racjonalnego przedsiębiorcy tam, gdzie brak mu innych argumentów, co bywa następnie korygowane przez sąd administracyjny. Po drugie, w mojej ocenie, nie wszystkie wskazane w orzecznictwie twierdzenia o modelowych zachowaniach racjonalnego przedsiębiorcy są przekonujące. Myślę, że moja opinia nie jest odosobniona. Przypuszczam, że może to wiązać się z faktem, iż w kwestii wzorca racjonalnego przedsiębiorcy (w ujęciu ekonomicznym) wypowiadają się czasem sędziowie, w przypadku których – niezależnie od wszelkiego innego ich doświadczenia życiowego – edukacja o gospodarce ograniczyła się do nauki prawa gospodarczego podczas studiów i aplikacji sędziowskiej. Przeciętnemu (racjonalnemu czy nieracjonalnemu<sup>64</sup>) przedsiębiorcy taki stan rzeczy może się wydawać raczej nieracjonalny.

---

64 Czy przeciętny polski przedsiębiorca spełnia wszystkie wymienione orzecznicze przesłanki racjonalnego przedsiębiorcy?